

C

**узбијање
епидемија у
нововековној Србији:
институционални оквири
и практични домети**
Зборник радова

Сузана Рајић (уредница)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

*Сузбијање епидемија у нововековној Србији:
институционални оквири и практични домети*
Зборник радова
Сузана Рајић (уредница)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Радош Љушић,
редовни професор у пензији
Проф. др Дејан Микавица,
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
Проф. др Славиша Недељковић,
Филозофски факултет Универзитета у Нишу

Лектор

Јелена Лутров

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-181-3

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Сузана Рајић*
Предговор
- 11 | *Урош Шешум*
Епидемије куге, колере и тифуса 1707–1837.
и њихов утицај на стварање и изградњу
модерне српске државе
- 25 | *Данијел Раговић*
Карло Пацек и његов допринос развоју здравствене
заштите у Кнежевини Србији (1833–1842)
- 41 | *Александар М. Савић*
Карантини у Кнежевини Србији (1839–1858)
- 55 | *Милош Јајогић*
Погранична санитарна заштита у Србији
средином 19. века
- 67 | *Сузана Рајић*
Први закон о заштити здравља становништва
у Краљевини Србији
- 85 | *Чедомир Анђић*
Епидемије у Србији и Црној Гори
током Првог светског рата
- 99 | *Мирослав Радивојевић*
Руска сведочанства о епидемији тифуса
у Србији 1914/1915. године
- 111 | *Данко Леовац*
Вакцинација у Србији 19. века
– између законских оквира и примене

Александар М. Савић*

КАРАНТИНИ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1839–1858)

Апстракт: Посебну улогу на погранично-санитарном кордону Кнежевине Србије имали су карантини и састанци, који су били изграђени на неколико места на граници ради заштите од куге и других заразних болести. До краја 1839. у Србији је било подигнуто пет карантина и шест састанака. Од 1846. на српској граници је било пет карантина, полукарантин Пандирало и седам састанака. Циљ рада је да представи устројство и функционисање карантинског система у Кнежевини у периоду од 1839. до 1858. године. Посебна пажња је посвећена санитарним прописима, службеницима карантина и карантинистима. Рад је највећим делом написан на основу необјављене архивске грађе српског порекла.

Кључне речи: карантини, састанци, полукарантин, санитарски прописи, службеници

На територији нововековне Србије први карантини као пограничне санитарне установе подигнути су 1829. у Ћуприји и Поречу, због појаве куге у околним провинцијама Османског царства¹ (Петровић, 1897, стр. 349–351). Хатишерифом² из 1830. нововековна српска држава је добила званични назив Кнежевина Србија и стекла аутономни статус у Османском царству. Између осталог Кнежевина је добила право да подиже карантине на граници, односно потврђена је самоиницијативна одлука кнеза Милоша Обреновића (1815–1839, 1858–1860) о успостављању карантина из претходне године (Љушић, 1986, стр. 6–10, 416–417).

* Др Александар М. Савић, истраживач сарадник, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, email адреса: aleksandar.m.savic@f.bg.ac.rs

1 Карантини у Ћуприји и Поречу су постојали до 1834, када су затворени.

2 Хатишериф или хатихумајун је највиши османски правни акт, односно свечана повеља потписана руком самог султана.

Прекретница у изградњи карантина уследила је 1836, након поновне појаве куге у Османском царству. У наредне три године на српско-турској граници је подигнуто пет карантина – Радујевачки, Алексиначки, Мокрогорски, Љубовијски и Рачански. Поред карантина на граници је изграђено и пет састанака – Вршка чука, Пандирало, Грамада, Василина чесма и Шепачка Ада. Године 1839. отворен је састанак на Рашкој, који је 1846. претворен у карантин, док је на Љубовији уместо карантина успостављен састанак. Исте године на Пандиралу је отворен полукарантин, а поред Љубовије је постојало још шест састанака – Вршка чука, Грамада, Јанкова клисура, Василина чесма и Шепачка Ада (Живковић, 1973, стр. 53–118; Љушић, 1986, стр. 421–423; Поповић, 1999, стр. 111–117; ДАС, МУД–С, Р 48; ДС, 1839, 89; *Новине србске*, бр. 38, 26. август / 7. септембар 1839).

Према члану 19 Устава из 1838. карантини су потпадали под надлежност Министарства унутрашњих дела. У складу са Уставом, 10. јуна 1839, донето је *Устројеније Централној управленија Књажевства Србској*, односно први закон о влади у Кнежевини Србији. Према *Устројенију* Министарство унутрашњих дела је било подељено на три одељења: Полицајно-економско, Карантинско-санитетско/Санитетско и Војено одељење. Један од главних задатака Санитетског одељења био је надзор над карантинима у циљу спречавања уношења заразних болести у земљу (*Сборник закона и уредба*, 1840, стр. 1, 5, 38, 41–44; *Новине србске*, бр. 11, 18/30. март 1839; бр. 13, 1/13. април 1839).

Санитетски прописи

Устројство и функционисање пограничних санитарних установа Кнежевине Србије било је дефинисано посебним прописима. Најпре је 17. новембра 1839. обнародовано *Устројеније пограничних састанака*, а затим је 1. јула 1841. донета *Санитетско-полицајна уредба за карантине и пограничне састанке*. Санитетско-полицајном уредбом обухваћени су и проширени прописи из 1839. године (ДАС, ДС, 1839, 152; МИД–И, 1841, Ф V, Р 23).

Карантин или контумац је дефинисан као погранична санитарна установа која служи да се у њој прегледају, дезинфикују, оперу и очисте људи, роба и животиње, приликом уласка у Србију. Карантини су имали изложени или помешани и неизложени или непомешани део. У првом дворишту изложеног дела налазиле су се просторије за преглед путника и робе, за примање и дезинфиковање писама, за смештај једног карантинског службеника и парлаторија. Парлаторија

или место за састанак и разговор људи са обе стране границе, била је подељена на два дела, да не би дошло до контаката „овостраних и оностраних људи“.³ У другом дворишту налазиле су се колибе за карантинисте, односно за лица која су издржавала карантински период, а затим отворени или затворени амбари/магацини, штале и шупе. Службене просторије и станови карантинских чиновника налазили су се у неизложеном делу карантина.

Када није постојала опасност од заразних болести људи, животиње и роба нису подвргавани карантинском периоду. Ако је ипак постојала стварна или евентуална опасност, онда се уводио карантински период, чија дужина је зависила од здравственог стања у суседним областима. Због повољне здравствене ситуације решењем Намесништва од 21. новембра 1839. прописано је да у свим карантинима, почевши од 30. новембра, карантински период буде спуштен са 10 на седам дана (*Новине србске*, бр. 49, 11/23. новембар 1839). Три године касније успостављен је једнодневни период (ДАС, МИД–И, 1842, Ф III, Р 4). Указом кнеза Михаила, издатим 28. марта исте године, било је прописано да кнез има право, у складу са здравственом ситуацијом, да изда наређење да се скрати карантински период званичним лицима (*Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 65, 164; ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 240).

Током издржавања карантинског периода производи који су се уносили прали су се, чистили, дезинфиковали или проветравали. Примера ради, свеже воће и поврће прало се чистом водом, а исто тако и судови у којима су биле течности које су се увозиле. Стока је могла да се увезе тек након што се добро окупа у оближњој реци или потоку. Житарице и суво воће су се просејавале кроз левак. Дрва за огрев и грађу чистила су се на тај начин што би била остављена 48 сати на ваздуху. Ковани новац је могао да се унесе у Србију тек након што се најпре убаци у посуду са сирћетом или сланом водом, а затим испере чистом водом. За разлику од новца, воћа и поврћа, писма су се чистили кађењем, односно такозваним кужним кадом.⁴ Писма која су адресирана на представнике српске власти, београдског мухафиза или стране конзуле у Београду, ако нису дебља од пола палца

3 „Парлаторија има две јаке, обично под кровом стојеће, преграде, које једна од друге до два фата далеко одстоје, и које су тако свуд наоколу склопљене и утврђене, да се нити из једне у другу, нити из оне у ону средњу, између њи[x] налазећу се, препрату, не може ићи. У преграду од оне стране пуштају се оностраниски, у ову од ове стране онострански људи, а у средњој препрати мотри санитарски служитељ на тамо саставше се људство и свршује свој посао.“ (*Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 108).

4 Кужни кад се правио од сумпора, шалитре и пшеничних мекиња.

или пола цола,⁵ није требало отварати, већ их само избушити и окадити. Ако су дебља од пола цола онда би се отварала, а затим би се свако писмо избушило и окадило (*Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 70–99; ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 240).

Турска писма која су долазила у кесама или пантљикама најпре је требало тога их лишити, па их онда окадити. Писма, депеше и пакети од турских надлештва или од посланика и конзула страних дворова упућена на разне стране дворове, њихова посланства и министарства, само су се споља кадила и одмах даље пропуштала. Било је прописано да се писма каде два сата. Окађена писма примао је у парлаторији непоmeshани службеник и односио их у канцеларију, где их је у присуству управника карантина, лекара или неког другог службеника запечаћивао и слао даље. Два пута дневно, пре и после подне, долазећа писма су се одмах купила од дошавших људи, отварала и кадила, а после се поново печатила и слала где су била упућена. Сва писма која су упућена преко Србије за стране државе предавала су се након тога надлежним татарима – поштанским куририма. Карантинским службеницима изричито је било забрањено читање писама (*Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 99–101; ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 21).

Београдски мухафизии и виши официри османског београдског гарнизона су се често жалили да им се у Алексиначком карантину отварају званична писма из Цариграда. Поступак је био у складу са санитарским прописима, али и поред тога, Министарство унутрашњих дела је више пута издавало налог карантину да се писма не отварају, већ само да се прободу и окаде. Кнез Александар је 27. јануара 1857. донео одлуку да се, због повољне здравствене ситуације, писма и пакети више не отварају у карантинима и на састанцима, већ само да се боду и каде (ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 97; 1846, Ф II, Р 21; 1857, Ф II, Р 98; *Сборник закона и уредба*, 1857, стр. 1–2).

Устїројенијем и Саниѿейтско-ѿолицѿајном уредбом састанак је дефинисан као место на пограничној линији, опредељено за састанак између људи са једне и друге стране границе ради међусобних договора и трговине. Сви састанци у Кнежевини Србији били су зависни од надлежних карантина (*Сборник закона и уредба*, 1840, стр. 108).⁶

5 Цол или инч, мера за дужину која износи 2,54 cm.

6 *Устїројенијем* је било прописано да могу постојати две врсте састанака: главни или самостални и зависни или филијални. Главни су били директно подређени вишој власти, а филијални надлежним карантинима. У Кнежевини Србији су постојали само зависни састанци. Вршка чука је потпадала под надлежност Радужевачког; Грамада, Суповац и Јанкова клисура под надлежност Алексиначког, Василијина чесма под надлежност Мокрогорског, а Љубовија и Шепачка Ада су били потчињени Рачанском карантину.

Персонал

На челу карантина се од 1839. налазио директор, коме су били подређени сви карантински службеници. Као старешина пограничне санитарне установе, директор је требало да поседује знања из медицинских наука. Дужност директора је била да се распитује о стању здравља у суседним пределима и да о томе шаље рапорте вишој власти.

Поред директора, особље карантина су чинили лекар, један или два осмотритеља, писар, амбараџија, латови и гвардијани. Лекар је био задужен да прегледа сва лица која су ступала у карантин, те да их испитује о здравственом стању у областима из којих су дошли и кроз које су прошли. Сва лица која су издржавала карантински период лекар је требало свако јутро да прегледа. Дужност осмотритеља је била да сва лица која ступе у карантин, након извршеног прегледа, уредно заведе у карантински протокол са њиховим стварима. Исто тако је поступао и са робом која се увозила у Србију. Када лице издржи карантински период, осмотритељ је био дужан да му напише такозвану феду личности. Феду личности је требало да потпише директор или лице које га је заступало у случају његовог одсуства. За издавање феде личности била је прописана такса од 20 чаршијских пара. Феда се издавала и за робу која је карантирала. Кнез Михаило је 4. априла 1840. издао налог да се „очистителна такса“ не наплаћује на „све што је царско“, то јест на производе који су се увозили за потребе османских власти или османске војске у Србији. Три године касније издата је *Карантинска тарифа* у складу са којом се наплаћивала такса за чишћење на робу која се увозила (ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 172; *Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 277–286).

Амбараџија, магационер или осмотритељев помоћник је био дужан да надзире робу која је карантирала у амбарима и уредно је заведе у своју књигу. Дужност латова је била да спроводе и изводе лица из карантина, примају писма, отварају их и дезинфикују, односно окаде их. Латови су обавештавали осмотритеља о лицима која су ступила у карантин и роби која се увозила у Србију.

Главна дужност гвардијана или стражара је била да воде рачуна о лицима која су издржавала карантински период. Превасходно је требало да воде рачуна да се карантинисти не мешају и да им колибе увек буду чисте. Гвардијани су сваког дана кужним кадом или хлорском паром дезинфиковали колибе у којима су боравили карантинисти (*Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 53–70, 102–107, 277–286; ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 1)

Првог маја 1839. Државни савет је делимично усвојио предлог Министарства унутрашњих дела да се поставе привремени директори карантина. За директора Рачанског је постављен Теодор Бојанић, Љубовијског Дамјан Радљевац, Мокрогорског Матеја Христић, Алексиначког Никола Алковић, а на челу Радујевачког карантина је именован Антоније Славуј, који је истовремено био и карантински лекар. Одлука је делимично била преиначена Указом Намесништва од 21. јуна, када су званично постављена четири стална, док је Алковић потврђен за привременог директора и именован за првог осмтритеља карантина у Алексинцу. Бојанић и Радљевац су потврђени у свом звању, док је Христић премештен за директора Радујевачког карантина, а на његово место је постављен Лазо Бучовић. Стални директор Алексиначког карантина је постављен тек 26. децембра, а то је био официр Илија Момировић (ДАС, МУД–С, 1839, Р 48, 52; МИД–В, 1839, Ф VI, Р 13).

Поменути Указом Антоније Славуј је потврђен у звању лекара Радујевачког карантина, а Јован Димитријевић за лекара карантина у Алексинцу. Остала три карантина нису имала своје лекаре. У циљу смањења финансијских издатака држава је настојала да на челу карантина постави лекаре, односно да једно лице истовремено буде директор и лекар, а што је било у складу са *Санитетско-полицајном уредбом*. Најава реализације поменутог плана уследила је 23. априла 1841. именовањем др Карла Пацека за привременог директора Алексиначког карантина. План је коначно спроведен у дело 28. септембра 1843. постављањем Василија Теодоровића за директора и лекара карантина у Алексинцу. Три године касније Славуј је именован за директора и лекара Рачанског, док је 1850. Франц Бихеле постављен за директора и лекара Радујевачког карантина. На челу Мокрогорског, Љубовијског и Рашког карантина нису се налазили лекари, нити су их поменути карантини имали (ДАС, МУД–С, 1839, Р 48, 52; 1841, Ф III, Р 169; 1843, Ф II, Р 86; 1847, Ф I, Р 7; Ф V, Р 184; 1849, Ф I, Р 8; 1852, Ф IV, Р 78; 1856, Ф V, Р 124; Ф III, Р 9; 1857, Ф IV, Р 5).

Поменуто је да су службеници карантина били и писари, осмтритељи, амбарације, латови и гвардијани. Алексиначки и Радујевачки карантин су имали по једног писара, али не и исти број осмтритеља. У првом карантину је због обима посла углавном било по два осмтритеља – први и други осмтритељ, а у другом један осмтритељ. У Рачанском и Мокрогорском карантину је до почетка 50-их година XIX века био по један писар и осмтритељ, а након тога једно лице је вршило обе дужности, исто као у Љубовијском, а касније и у Рашком карантину. Алексиначки је имао четворо или троје амба-

рација, Радујевачки двоје, а остали карантини по једног амбараџију. Број латова и гвардијана у свим карантинима није увек био исти. Рачански је углавном имао четири латова и од девет до четири гвардијана, Љубовијски два латова и три гвардијана, Мокрогорски два латова и шест или седам гвардијана, Рашки три латова и три–четири гвардијана, Алексиначки је углавном имао четири латова и десет гвардијана, а Радујевачки карантин четири латова и седам гвардијана. Поред наведених службеника Алексиначки је имао два коњичка латова, а Радујевачки једног. С времена на време у оба карантина су ангажовани и привремени гвардијани. Карантин у Алексинцу је за разлику од осталих имао и два портира и по једног практиканта, али и знатно већи број службеника јер је био највећи и најпрометнији карантин Кнежевине Србије (ДАС, МУД–С, 1839, Р 48, 52; 1842, Ф III, Р 196; 1843, Ф II, Р 86; 1847, Ф I, Р 7; Ф V, Р 184; 1849, Ф I, Р 8; 1852, Ф IV, Р 78; 1856, Ф V, Р 124; Ф III, Р 9; 1857, Ф IV, Р 5).

Директор карантина је имао највећу плату у односу на остале карантинске службенике. Међутим, нису сви директори имали исте плате. Директор и лекар Алексиначког карантина је имао годишњу плату од 500 талира, док су директори осталих карантина углавном били мање плаћени. Кажемо углавном јер су директори Рачанског до 1846, а Рашког карантина до 1848. имали годишњу плату од 500, а касније од 300 до 400 талира. Директори карантина у Радујевацу су имали 400, док је годишња плата директора Мокрогорског карантина износила 300 или 350 талира (ДАС, МУД–С, 1842, Ф III, Р 196; 1843, Ф II, Р 86; 1847, Ф I, Р 7; Ф V, Р 184; 1849, Ф I, Р 8; 1852, Ф IV, Р 78; 1856, Ф V, Р 124; Ф III, Р 9; 1857, Ф IV, Р 5).

Годишње плате осталих службеника карантина су зависиле од њихових звања. Лекари су имали 300, први осмотритељ 300, други осмотритељ 200, писари 200 или 150, амбараџије и портири 120, коњички латови 130, а латови 100, практиканти 100 или 50, гвардијани 72, а привремени гвардијани 72 или 60 талира годишње. Уколико је једно лице истовремено вршило дужност писара и осмотритеља, онда је имало годишњу плату од 250 талира (ДАС, МУД–С, 1842, Ф III, Р 196; 1843, Ф II, Р 86; 1847, Ф I, Р 7; Ф V, Р 184; 1849, Ф I, Р 8; 1852, Ф IV, Р 78; 1856, Ф V, Р 124; Ф III, Р 9; 1857, Ф IV, Р 5).

За разлику од карантина број службеника на састанцима је био знатно мањи. Управник састанка звао се надзиратељ, а његова главна дужност је била да води рачуна да ли све функционише у складу са важећим прописима. Надзиратељ је отварао и затварао састанак. Имао је задатак да води протокол у коме је записивао шта је све увезено и извезено из Србије. На увезене ствари је наплаћивао „очисти-

телну таксу“, те је био дужан да изда феду, документ у коме је било заведено шта је све увезено. На основу феде надлежни цариник је наплаћивао царинску таксу у складу са важећом тарифом. Надзиратељ је био дужан да сваке недеље шаље рапорте надлежном карантину и да му на свака три месеца подноси рачуне. У случају ванредних околности био је дужан да се обрати надлежном карантину и затражи инструкције.⁷ Поред надзиратеља, персонал састанка су чинили два латова или латов и гвардијан. Треба рећи да састанци нису увек имали потребан број службеника, па се дешавало да на састанку послове отправљају само надзиратељ и латов. Годишња плата надзиратеља је током 40-их износила 150, а од 50-их година 180, латова 100, а гвардијана 72 талира (ДАС, МУД–С, 1839, Р 48; 1842, Ф III, Р 196; 1843, Ф II, Р 86; 1847, Ф I, Р 7; Ф V, Р 184; 1849, Ф I, Р 8; 1852, Ф IV, Р 78; 1856, Ф V, Р 124; Ф III, Р 9; 1857, Ф IV, Р 5).

На челу полукарантина се налазио деловодитељ, а остали службеници су били надзиратељ, латов и једна или два гвардијана. Годишња плата деловодитеља је најпре износила 250, а касније 275, надзиратеља 150, латова 100, а гвардијана 72 талира (ДАС, МУД–С, 1847, Ф I, Р 7; Ф V, Р 184; 1849, Ф I, Р 8; 1852, Ф IV, Р 78; 1856, Ф V, Р 124; Ф III, Р 9; 1857, Ф IV, Р 5).

Управници карантина, састанака и полукарантина ревностно су водили рачуна о здравственим приликама у пределима који су се налазили у суседству Кнежевине Србије. Пажња управника пограничних санитарних установа током 40-их и 50-их година XIX века највише је била усредсређена на ширење говеђе куге (*pestis bovin*) у суседним областима. Говеђа куга је 1849. несмотреношћу пренета у Србију из Влашке, али је већ почетком следеће године успешно сузбијена. Током наредних година много строже се водило рачуна да се говеђа куга не унесе у земљу (Михаиловић, 1951, стр. 180–213; Divljanović, 1969, стр. 11–71).

Карантинисти

У складу са санитетским прописима људи су улазили и излазили из Кнежевине Србије преко карантина, полукарантина и састанака. Прелазак људима преко полукарантина Пандирало био је дозвољен

⁷ Успројенијем је било предвиђено да надзиратељ на свака три месеца шаље рачуне састанка надлежном карантину. Кнежевим указом од 30. марта 1843. било је одређено да надзиратељ шаље карантину рачуне састанка на полугодишњем нивоу (*Сборник закона и уредба*, 1845, стр. 353).

само ако су повољне здравствене прилике, док је улазак и излазак преко састанака страним држављанима био дозвољен само у случајевима када је за то постојало званично одобрење Министарства унутрашњих дела. Држављанима Србије је било дозвољено да изађу из земље преко састанка, док су у земљу могли да уђу само преко карантина. У случају уласка у Србију ван карантина, изузев ако нису за то имали званично одобрење, привођени су и упућивани надлежном окружном суду због нелегалног уласка, односно „кордонпреступа“. У случају нелегалног преласка у Србију за време епидемије заразних болести таква лица су подлегала преком суду (ДАС, МУД–С, 1850, Ф IV, Р 2).

У циљу подстицања унутрашње трговине, Министарство унутрашњих дела је одобравало трговцима из Босанског и Видинског ејалета да улазе и излазе из Србије преко састанака Љубовија и Вршка чука за време трајања годишњих трговачких сајмова – вашара или панађура. Одобрење је издавано након што би се Министарство уверило да у пределима из којих долазе трговци не влада никаква зараза (ДАС, МИД–И, 1847, Ф II, Р 104; 1850, Ф III, Р 50; 1852, Ф I, Р 211; 1853, Ф IV, Р 128; 1854, Ф IV, Р 129; 1855, Ф III, Р 154; Ф IV, Р 43; 1856, Ф II, Р 58; Ф IV, Р 71; 1857, Ф IV, Р 149; Ф V, Р 35, Ф VI, Р 48; 1858, Ф II, Р 165; Ф V, Р 79; Ф VI, Р 92). Поред тога, често се излазило у сусрет и представницима османске власти у Србији и локалним муслиманима који су били османски поданици. Крајем 1847. одобрено је ужичком мутеселиму⁸ Хасан-бегу Салтовићу да са четворицом својих људи пређе у Босански ејалет преко Љубовијског састанка, јер му је Мокрогорски карантин био далеко, а и мутеселим није био најбољег здравља (ДАС, МУД–С, 1847, Ф V, Р 144). Почетком следеће године је одобрено соколском мутеселиму Али-аги Заимовићу да се врати са сином у Србију преко поменутог састанка (ДАС, МУД–С, 1848, Ф IV, Р 31). Пет година касније допуштено је Салији Халиловићу из Сокола да оде и да се врати са сватовима преко Љубовије. Салија је ишао у Зворнички санџак по младу (ДАС, МУД–С, 1853, Ф IV, Р 79).

На основу расположивих извора у следећим табелама смо представили укупан број људи који су пролазили кроз карантине и полукарантин 1844, 1851, у јануару, фебруару, марту и априлу 1852. и у септембру, октобру и новембру 1858. године.

8 Мутеселим, представник извршне власти кога именује београдски мухафиз.

Табела 1: Број људи који су прошли кроз карантине 1844.
(Перуничкић, 1978, стр. 720)

Карантин	Број људи
Рачански	4.975
Љубовијски	3.107
Мокрогорски	1.532
Алексиначки	12.673
Радујевачки	4.216
Укупно	26.503

Табела 2: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало 1851. (Михаиловић, 1951, стр. 431)

Карантин/полукарантин	Број људи
Рачански	7.270
Мокрогорски	2.967
Рашки	2.791
Алексиначки	14.891
Радујевачки	3.614
Пандирало	1.421
Укупно	32.954

Табела 3: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у јануару 1852. (ДАС, МУД–С, 1852, Ф I, Р 33)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	226
Мокрогорски	302
Рашки	336
Алексиначки	637
Радујевачки	173
Пандирало	45
Укупно	1.719

Табела 4: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у фебруару 1852. (ДАС, МУД–С, 1852, Ф I, Р 57)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	471
Мокрогорски	91
Рашки	145
Алексиначки	2.501
Радујевачки	267
Пандирало	75
Укупно	3.550

Табела 5: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у марту 1852. (ДАС, МУД–С, 1852, Ф V, Р 16)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	498
Мокрогорски	147
Рашки	542
Алексиначки	2.435
Радујевачки	556
Пандирало	237
Укупно	4.415

Табела 6: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у априлу 1852. (ДАС, МУД–С, 1852, Ф II, Р 40)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	1.265
Мокрогорски	339
Рашки	426
Алексиначки	3.380
Радујевачки	451
Пандирало	471
Укупно	6.332

Табела 7: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у септембру 1858. (ДАС, МУД–С, 1858, Ф V, Р 15)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	1.008
Мокрогорски	268
Рашки	535
Алексиначки	2.684
Радујевачки	1.500
Пандирало	411
Укупно	6.406

Табела 8: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у октобру 1858. (ДАС, МУД–С, 1858, Ф VI, Р 5)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	530
Мокрогорски	353
Рашки	498
Алексиначки	2.320
Радујевачки	515
Пандирало	518
Укупно	4.734

Табела 9: Број људи који су прошли кроз карантине и полукарантин Пандирало у новембру 1858. (ДАС, МУД–С, 1858, Ф VI, Р 33)

Карантини/полукарантин	Број људи
Рачански	288
Мокрогорски	423
Рашки	542
Алексиначки	3.093
Радујевачки	612
Пандирало	751
Укупно	5.709

На основу наведених табела може се закључити да је Алексиначки карантин био најпрометнији, како на годишњем тако и на месечном нивоу. Када је у питању годишњи број путника, после Алексиначког најпрометнији је био Рачански, а затим Радујевачки карантин. Што се тиче месечног броја карантиниста 1852. године, види се да се њихов број увећавао са доласком пролећних месеци, док током јесењих месеци 1858. долази до постепеног пада који није био сталан. Полукарантин Пандирало је на годишњем нивоу био најмање прометан, али је на месечном нивоу 1852. и 1858. углавном више људи прошло кроз полукарантин, него кроз Мокрогорски, Рашки и Радујевачки карантин.

Кроз карантине и полукарантин Пандирало пролазили су путници, трговци и роба, злочинци и преступници, пребези из Османског царства, татари, представници османске и српске власти, османске и стране дипломате, српски кнежеви, низами и редифи – регуларне и резервне османске трупе. Приликом проласка значајнијих личности Министарство унутрашњих дела је издавало налог карантинима да таквим лицима приреде дочек, поздраве их у има српске владе и не задржавају их беспотребно у карантину. Примери су многобројни, па ће бити наведени само неки од њих како би се стекла што потпунија слика о карантинистима.

Почетком априла 1839. у Мокрогорски карантин су дошла три официра и 13 низама из Скадра који су ишли за Београд и носили писмо за кнеза Милоша (ДАС, МУД–С, 1839, Р 56). Крајем новембра 1840. у Љубовијском карантину је боравило 68 пребега из Сребреничке казе, који су потражили уточиште у Србији од турских зулума (ДАС, МУД–С, 1840, Ф II, Р 26). Почетком 1841. у Алексиначком карантину је заједно са женом и дететом издржавао период Панајот Цветковић из Гургусовца, који се враћао из Пирота, где је ишао да посети родбину. Пошто је у Пироту владала епидемија великих богиња, Панајотово дете се тамо заразило и преминуло током боравка у карантину (ДАС, МУД–С, 1841, Ф I, Р 25). У пролеће 1842. вишеградски и рогатички мутеселим Омер-ага посетио је Мокрогорски карантин, а директор карантина га је лепо дочекао и угостио (ДАС,

МУД–С, 1842, Ф II, Р 69). Три године касније српска влада је изашла у сусрет шабачком диздару да се 66 сватова из Зворничког санџака не подвргавају уобичајеном санитетском поступку приликом проласка кроз карантин на Рачи (ДАС, МУД–С, 1845, ДП, бр. 880, 1351). Средином јануару 1847. у Рашком карантину је боравило 28 трговаца са 37 коња и разном робом (ДАС, МУД–С, 1847, Ф I, Р 17).

Године 1850. и 1851. низами из Босанског ејалета, који су послати да попуне гарнизон београдске тврђаве, одбили су да се подвргну карантинском поступку, због чега се влада жалила надлежним османским властима (ДАС, МУД–С, 1851, Ф I, Р 71). Крајем 1852. нишки валија је послао Алексиначком карантину одбеглог хајдука Петка Радојковића (ДАС, МУД–С, 1852, ДП, бр. 1968). Почетком 1854. у поментом карантину је издржавало период 200 тобџија из Софије, који су ишли за Београд. Последњег дана јула исте године кроз Радујевачки карантин је прошло 24 официра, писар, војни лекар и 480 низама који су ишли из Видина у тврђаву Ада Кале. Са собом су носили 17 сандука барута, 2 сандука медицинског материјала и 450 пушака (ДАС, МУД–С, 1854, Ф IV, Р 57). У периоду од 1855. до 1858. кроз Алексиначки карантин су пролазили одбегли преступници из Србије који су хапшени у Нишу и изручивани Србији, пребези из Османског царства и низами и редифи који су често у мањим групама ишли у београдску тврђаву, ради попуњавања тамошњег гарнизона (ДАС, МУД–С, 1855, Ф I, Р 49, 107; 1857, Ф VI, Р 58; 1858, Ф III, Р 46).

Списак извора и литературе

Необјављени извори

Државни архив Србије (ДАС)

Државни савет (ДС)

Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД–И)

Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД–В)

Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (МУД–С)

Објављени извори

Перуничкић, Б. (1978). *Алексинач и околина*. Скупштина општине Алексинач и „Привредник“ Београд.

Сборник закона и уредба и уредбених указа изданих у Књажевсџу Србском, од времена обнародованої Усџава земаљскої (13. фебр. 1839. до айр. мес. 1840), I. (1840). Државна штампарија.

Сборник закона и уредба и уредбених указа изданих у Књажевсџу Србском (од айрила 1840. јод. до конца декемвра 1844. і.), II. (1845). Државна штампарија.

Сборник закона и уредба и уредбних указа изданих у Књажевстџву Србији (од њочетџка до коњаца 1857. године), X. (1857). Државна штампарија.

Штампа

Новине србске

Литература

Divljanović, D. (1969). *Goveđa kuga u Srbiji i njenom susedstvu tokom XIX veka (1802–1882)*. Odbor za izdavačku delatnost Saveza veterinara i veterinarskih tehničara SFRJ.

Живковић, Н. (1973). *Здравствене ѓриликџ на ѓодручју Ужице ѓрвом ѓоловинѓом 19. века*. Општа болница Титово Ужице.

Љушић, Р. (1986). *Кнежевина Србија 1830–1839*. Српска академија наука и уметности.

Михаиловић, В. (1951). *Из историје саниѓиѓѓа у обновљеној Србији од 1804–1860*. Српска академија наука и уметности.

Петровић, М. (1897). *Финансије и усѓанове обновљене Србије ѓо ориѓиналѓним докуменѓѓима, књѓѓа I. Од доласка Срба на Балканско ѓолуостѓрво до 1842. године*. Државна штампарија Краљевине Србије.

Поповић. Љ. А. (1999). *Шемаѓизам Кнежевине Србије 1839–1851*. Архив Србије.

Aleksandar M. Savić*

QUARANTINES IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA (1839–1858)

Abstract: Quarantines and *sastanci* (border-sanitary facility), which were built in several places on the border to protect against plague and other infectious diseases, played a special role in the border-sanitary cordon of the Principality of Serbia. By the end of 1839, five quarantines and six *sastanaka* had been established in Serbia. Since 1846, there have been five quarantines on the Serbian border, Pandiralo semi-quarantine and seven *sastanaka*. The aim of this paper is to present the structure and functioning of the quarantine system in the Principality in the period from 1839 to 1858. Special attention is paid to sanitary regulations, quarantine officers and quarantineists. The paper was mostly written on the basis of unpublished archival material of Serbian origin.

Keywords: quarantines, border-sanitary facility, semi-quarantine, sanitary regulations, quarantine officers

* Aleksandar M. Savić, PhD, Research Assistant, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, email: aleksandar.m.savic@f.bg.ac.rs